

Gemeenschapsdenken en de Nederlandse politieke partijen

Het boek 'Gedeelde normen? Gemeenschapsdenken en het recht' van Bart van Klink, Paul van Seters, Willem Witteveen (red.) is gebaseerd op de discussie tussen liberalen en communitaristen in de Amerikaanse politieke filosofie. Klop meent dat het een goed en toegankelijk naslagwerk is, ook al komt de christen-democratie niet in beeld. Dat is voor de Westeuropese verhoudingen een handicap.

De Amerikaanse politieke filosofie wordt al geruime tijd in beslag genomen door een levendig debat tussen liberalen en communitaristen. Het Schoordijk Instituut, onderzoekschool van de faculteit der rechtsgeleerdheid van de Katholieke Universiteit Brabant, heeft daarom een serie intellectuele portretten van de deelnemers aan dit debat bijeengebracht in een overzichtelijk naslagwerk, waaraan een groot aantal auteurs van verschillende universiteiten (onder meer Leiden, Utrecht, Rotterdam, Gent en Tilburg) een bijdrage heeft geleverd. Het moderne liberalisme heeft als kernpunten: concentratie op individuele vrijheidsrechten, scheiding tussen de beginselen van rechtvaardigheid en opvattingen over het goede leven, alsmede verdediging van een neutrale staat.

De communitaristische kritiek bepleit een herwaardering van de gemeenschap waar individuen deel van uitmaken, benadrukt de prioriteit van concepten van het goede leven en denkt de overheid een actieve rol toe bij de ontwikkeling van de gemeenschap. Het Instituut is van mening dat in de Nederlandse politiek in toenemende mate aansluiting wordt gezocht bij het communitarisme, het gemeenschapsdenken. Het verwijst daartoe naar de pleidooien voor revitalisering van normen en waarden door het CDA en voor een versterking van burgerzin door de Partij van de Arbeid.

Tot de liberalen rekent de bundel vooral John Rawls, Ronald Dworkin en Jürgen Habermas. Tot de communitaristen rekent men met name Michael Sandel, Charles Taylor, Alasdair MacIntyre en Michael Walzer. Eén van de belangrijkste sprekers tijdens het in het voorjaar 1993 in Tilburg aan dit thema gewijde congres, was Philip Selznick. In zijn toespraak, die tezamen met de andere inleidingen tijdens dit congres nog afzonderlijk werd uitgegeven, bepleitte hij een *communitarian liberalism*, een gemeenschapsdenken dat ruimte voor normatieve verscheidenheid laat. Hij treft dat in West Europa aan bij christen- en sociaal-democraten. De door

Dr. C.J. Klop

Selznick bepleite mengvorm van liberalisme en communitarisme komt in de slothoofdstukken van de bundel naar voren.

De intellectuele portretten bevatten, aldus Paul van Seters - hoogleraar-directeur

In het boek *Gedeelde normen? Gemeenschapsdenken en het recht* worden de volgende auteurs behandeld. Tussen haakjes staat de naam van de schrijver van de verhandeling. Deel I van de bundel ('Primaire posities') behandelt John Rawls (door Jos de Beus), Ronald Dworkin (door Bart van Klink en Nico Florijn) en Jürgen Habermas (door Bert van den Brink), Michael Sandel (door Mark Bovens), Charles Taylor (door Haijje Wiggers), Alasdair MacIntyre (door Ernst Denis) en Michael Walzer (door Margo Trappenburg). In dit kader behandelt Herman van Gunsteren voorts Benjamin Barber. In de delen II ('Sociologische perspectieven') en III ('Gemeenschap en markt') komen aan de orde Christopher Lasch (door Paul van Seters), Robert Bellah (door Bas van Stokkom), Ralph Dahrendorf (door Roel Pieterman), Philip Selznick (door Thijs Jansen), Roberto Unger (door Roel de Lange) en Cass Sunstein (door Heico Kerkmeester). In deel IV ('Liberaal tegentonen') gaat het over Robert Nozick (door Bart Driessen), Bruce Ackerman (door Koen Raes), Joseph Raz (door Bert van Roermund), Richard Rorty (door Sergio Espigares Tallon) en in deel V ('Perspectivisme') over Martha Nussbaum (door Willem Witteveen), Paul Ricoeur (door Jacques de Visscher), Seyla Benhabib (door Marlies Calenkamp), Martha Minow (door Titia Loenen) en Susan Moller Okin (door Marjet Canning). Het boek wordt afgerond met een nabeschuiving ('Gedeelde normen?') van Willem Witteveen en Bart van Klink.

teur van het Schoordijk Instituut - in zijn openingsartikel, geen uitputtende verhandeling over het werk van de betreffende denker: zij hebben een algemeen inleidend karakter. Daarbij is vooral aandacht besteed aan de vragen: 'Wat verstaat de denker onder gemeenschap? Welk persoonsbegrip hangt daarmee samen? Hoe ziet men de staat (als politieke gemeenschap)? Welke opvatting van rechtvaardigheid ligt hier-

aan ten grondslag? Hoe is de plaats en betekenis van het recht in dit verband gedacht? Welke praktische, politieke, beleidsmatige consequenties worden verbonden aan deze opvatting van gemeenschapsdenken en recht?' Elk portret wordt afgesloten met een vermelding van de belangrijkste werken van de behandelde denker.

De Nederlandse partijen versus liberalisme en gemeenschapsdenken

Het ligt erg voor de hand om de Nederlandse politieke partijen in te delen volgens een schema waarin VVD en D66 tot de liberale stroming worden gerekend en CDA en PVDA tot de gemeenschapsdenkers. Toch is dat een te gemakkelijke conclusie, die bovendien tot misverstanden leidt als men deze verbindt - wat de bundel blijkens de titel doet - met het opkomen voor gedeelde normen en waarden. Men vermengt dan twee indelingscriteria. Ook de liberalen komen namelijk op voor gedeelde normen en waarden. Aan het liberalisme liggen morele keuzen ten grondslag en de staat wordt opgevat als een politieke gemeenschap, waarin deze keuzen door de burgers gedeeld moeten worden. De in de bundel als liberaal getypeerde Dworkin zegt dat zelfs met zoveel woorden: de staat als een *community of principle* moet integer zijn om zichzelf op rechtvaardige wijze de wet te kunnen stellen. Vrijheid, gelijkheid en integriteit zijn de deugden waarop deze politieke gemeenschap gebaseerd wordt (pagina 107-109). Het is dus misleidend om een relatie te leggen tussen communitarisme en liberalisme enerzijds en het al of niet opkomen voor gedeelde normen. Het Schoordijk Instituut had behalve naar Hirsch Ballin en Ritzen met

evenveel recht ook naar Bolkestein kunnen verwijzen, als men stelt dat er in de Nederlandse politiek normen en waarden worden benadrukt. Kenmerkend voor het liberale ethos is dus niet dat het de staat geen normen laat uitdragen, noch dat het de gemeenschap afwijst, maar dat dit ethos een minimumkarakter heeft, dat een afkeer uitdrukt van een al te inclusieve gemeenschap, waarin de persoonlijke vrijheid van de burgers te zeer beknot zou worden. Vrijheid is dan ook de funderende waarde van deze minimale moraal.

Naast dit liberale ethos zijn er andere, minder minimale, opvattingen van de normen en waarden waarop de staat gebaseerd zou moeten zijn. Christen-democraten benadrukken publieke gerechtigheid als de waarde waardoor burgers en overheid zich beiden geïnspireerd moeten weten in de publiek-rechtelijke gemeenschap 'staat'. Deze gemeenschap staat relatief autonoom ten opzichte van andere sectoren van de maatschappij, zoals de economie, de kerk, het gezin, de school enzovoorts en zelfs ten opzichte van de natie (Wetenschappelijk Instituut voor het CDA 1992, pagina 142). Hij is niet een verlengstuk van andere, niet-politieke gemeenschappen en evenmin sluit hij diegenen uit van het burgerschap, die niet de geschiedenis en de cultuur van het volk delen (Taylors communaristische criteria voor de politieke gemeenschap, pagina 34). Voor de niet-politieke, maatschappelijke verhoudingen bepleiten christen-democraten een door solidariteit en rentmeesterschap genormeerde gesprei-

Het is een te gemakkelijke conclusie VVD en D66 tot de liberale stroming te rekenen en CDA en PVDA tot de gemeenschapsdenkers.

de verantwoordelijkheid. In deze maatschappij bestaat wel degelijk een grote geestelijke vrijheid, die bovendien volgens de christen-democraten door de overheid gefaciliteerd moet worden. Het onderwijsstelsel en het omroepstelsel zijn daarvan de voorbeelden. Het is daarom onjuist en een blijk van gebrek-kig empirisch inzicht om het CDA te stereotyperen als pure gemeenschapsdenkers, die niet in de moderne samenleving passen, zoals bijvoorbeeld Bovens wel doet (1990, 109). Jammer dat er op het Tilburgse congres geen christen-democratische inleider was om dit helder uiteen te zetten. De Partij van de Arbeid bepleit in zijn verkiezingsprogramma een op de waarden weerbaarheid en wederkerigheid gebaseerde binding

tussen burgers in de politieke gemeenschap, waarnaast de niet-politieke, maatschappelijke verhoudingen vooral bepaald zouden moeten worden door vrije ongebonden individuen. Het niveau van de door de overheid met het oog op de weerbaarheid van de burger te beschermen positieve vrijheid ligt bij de sociaal-democraten echter per traditie hoger dan bij de christen-democraten, zoals thans bijvoorbeeld ook weer blijkt uit het volgens De Beus door de overheid bij de bepaling van het minimumloon in acht te nemen niveau van beschaafde arbeid. Het saldo aan vrijheid waarvoor zij ruimte laten lijkt daarom bij beide partijen, ondanks deze verschillen in benadering, thans ongeveer even groot. Christen- en sociaal-democraten lijken inderdaad te voldoen aan Selznicks opvatting van

een *communitarian liberalism*. Men zou kunnen stellen dat CDA en PVDA een publieke moraal met een meer optimaal karakter voorstaan dan het liberale ethos.

Het meer inclusieve gemeenschapsdenken, waar liberalen vooral geïrriteerd op reageren, zou veel eerder te vinden kunnen zijn bij partijen als de SCP, de RPF, het GPV en Groen Links. De eerstgenoemden omdat zij Nederland als een protestantse natie willen kwalificeren en bijvoorbeeld pogingen in het werk stellen om een preambule van die strekking in de Grondwet op te nemen. De laatstgenoemde is sterk geneigd om de waarden gelijkheid en duurzaamheid van overheidswege aan de samenleving op te leggen. Deze partijen vertonen in hun benadering op het eerste gezicht gelijkenis met die communitaristen, die zich oriënteren op de gemeenschappelijke lotsverbondenheid van de burgers volgens het model van de Griekse *polis*, op het puriteins-protestantse karakter

van *Gods own country* of op de solidariteit van de parochie die aan het traditionele Rooms-katholieke subsidariteitsdenken ten grondslag ligt. Dergelijke aan een geromantiseerde visie op kleine gesloten gemeenschappen refererende pogingen tot herstel van normen en waarden stuiten inderdaad af op

het grootschalige, gedifferentieerde en geestelijk pluriforme karakter van moderne Westerse samenlevingen. Opvallend is echter dat de meeste als communitarist bestempelde denkers om die reden die titel zelf helemaal niet op prijs stellen! Bellah, die toch het begrip *civil religion* herintroduceerde, heeft re-

serves bij de naam 'gemeenschapsdenker' omdat de term een *Gemeinschaft à la Tönnies* met *face-to-face*-relaties suggereert en een afwijzing van grotere maatschappelijke structuren als staat en economie. En in dat kamp wil hij niet thuishoren. En Taylor, die ontologisch wel voor een Aristotelisch gemeenschapsbegrip met sterke wederzijdse relaties tussen de leden kiest - en daarmee dicht bij Tönnies uitkomt - wil beslist niet terug naar de pre-moderne verhoudingen van inclusieve gemeenschappen. Ontologisch gemeenschapsdenken kan zijns inziens heel goed samengaan met een beleidsmatige voorkeur voor een vorm van liberalisme. Van Stokkom stelt dan ook de vraag in hoeverre de term 'communitarisme' een retorische uitvinding is van liberalen, om hun tegenstanders in het onaangename daglicht van een gesloten gemeenschap te plaatsen (pagina 147, noot 4).

Terecht stellen Witteveen en Van Klink in hun slotbeschouwing dat niet de tegenstelling communitarist-liberaal de beslissende polariteit is, maar de vraag naar de omvang en de oriëntatie van de taken van de overheid. Niemand wil terug naar de ongedifferentieerde pre-moderne samenleving met zijn maximale moraal, de variatie tussen de denkers speelt zich af naar de mate van gemeenschap en gedeeld normbesef die door de moderne staat mag en moet worden nagestreefd. Dworkin en Rawls staan daarbij op het punt van de minimale moraal, Nussbaum, MacIntyre en naar mijn mening ook Walzer opteren meer voor een optimale moraal. Binnen deze laatste categorie zou men christen-democratische - dat is toch echt een betere term dan conservatief of neo-corporatistisch - en humanistische (op

CDA en PVDA
staan een publieke
moraal met een
meer optimaal
karakter voor dan
het liberale ethos.

Aristoteles georinteerde) denkers kunnen onderscheiden. Het boek doet dat niet. Door zijn vertrekpunt te kiezen in het Amerikaanse politiek-filosofische debat, blijft de christen-democratie per definitie uit het zicht. Dat is voor de Westeuropese verhoudingen een elementaire handicap.

Haastige spoed...

Het Schoordijk Instituut heeft met deze bundel een handzaam en gemakkelijk toegankelijk overzicht ter beschikking gesteld aan hen die de discussie tussen liberalen en communitaristen slechts van afstand kunnen volgen en toch de indruk hebben dat er wezenlijke politieke kwesties aan de orde zijn. Het boek biedt hun, maar óók de vakgenoot, een goed en toegankelijk naslagwerk. Het leert ons dat eenvoudige tweedelingen niet meer opgaan. De werkelijkheid is veel genuanceerder. Het debat over de normativiteit van de staat kent meerdere dimensies, waarvan gemeenschap versus individu er één is en de reikwijdte van de overheidstaak een andere. Als ik kritiek heb, dan ligt het aangrijpingspunt daarvoor met name in de tijdsvolgorde waarin deze publikatie verschijnt en het aan dit onderwerp gewijde congres is gehouden. In feite had het congres moeten worden gehouden vóór de bundel verscheen. In die volgorde en met een meer op de Westeuropese verhoudingen toegespitste sprekers- en onderwerpskeuze had het congres meer duidelijkheid kunnen verschaffen over de betekenis van het communitarisme-debat voor de Nederlandse politiek en dus ook voor de wetgeving en het recht in ons land. Misschien wil het Schoordijk Instituut die handschoen nog eens oppakken?

Dr. C.J. Klop (1947) is plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

'Gedeelde normen? Gemeenschaps-denken en het recht', Bart van Klink, Paul van Seters, Willem Witteveen (red), Tjeenk Willink, Zwolle, 364 blz, f 72,50

Literatuur

M.A.P. Bovens, 'Liberalisme als gemeenschap', in: J.W. de Beus en P.B. Lehning, *Beleid voor de vrije samenleving*, Meppel 1990.

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, *Wij zijn het volk, de nationale kwestie in Midden en Oost Europa*, 's-Gravenhage 1992.